

Javno kiparstvo in njegovo ohranjanje: umetnostni, humanistični, družboslovni in materialni vidiki

Posvet Sveta za razvoj pri SAZU

Slovenska akademija znanosti in umetnosti, četrtek, 4. junij 2026

[dolžina predavanj: največ 15 minut]

9:00–10:00

otvoritev posveta, akademik prof. dr. Igor Emri

Mirko Bratuša, Še lahko rešimo

Matej Klemenčič, Robbov vodnjak v Ljubljani: od ogroženega objekta na prostem do muzejskega objekta

Metoda Kemperl, Kalvarija v Šmarju pri Jelšah. Javno kiparstvo med ideologijo, identiteto, spomeniškim varstvom, muzeologijo in kulturnim turizmom

10:00–11:00

Martina Lesar Kikelj, Konserviranje bronaste plastike na prostem v Sloveniji: stanje, izzivi in razvojne usmeritve na Restavratorskem centru

Nina Žbona, Javno kiparstvo: konservatorsko-restavratorski izzivi med teorijo in prakso

Eva Menart, Naravoslovne raziskave kovinskih predmetov kulturne dediščine

11:00–12:00

Debata, nato odmor za kavo

12:00–13:00

Blaž Šeme: Od civilnih pobud do občanske znanosti: pomen družbene participacije pri ohranjanju javnih kipov

Jiří Kočica, Pomnjenje

Miloš Kosec, Prostorski okvir postavljanja spomenikov v samostojni Sloveniji

13:00–14:00

Darja Pergovnik, Plečnik, spomeniki in ureditve ob njih

Matjaž Počivavšek, *Competentia in competitio* v javnem kiparstvu

Debata in zaključek posveta

akademik red. prof. Mirko Bratuša

Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta

Mirko.Bratusa@pef.uni-lj.si

Še lahko rešimo

Zdi se, da naša kulturna dediščina ni ustrezno zaščiten v vseh segmentih. Nekatera področja so boljše, druga slabše varovana. Javno kiparstvo spada med najbolj izpostavljeno kulturno dediščino, ki je zaradi klimatskih, socialnih in drugih pogojev zelo ranljivo. Materiali in tehnike so različni in praviloma zelo zahtevni. Slovensko restavratorstvo je danes sposobno ustrezno obravnavati kamnito in leseno plastiko, ni pa uspelo razviti strokovne obravnave bron in drugih kovin.

Odpornost kiparskih del v odprtem prostoru je v veliki meri odvisna od kvalitete izvedbe, ustrezne umestitve v prostor, upoštevanja vpliva vegetacije in (ne)vzdrževanja. Našteto je prepuščeno slučajnim okoliščinam. Postavitve javnih kiparskih del v zadnjem času so v večini likovno nekvalitetna in tehnično slabo izvedena, kar je morda odraz nekompetentnih odločevalcev in prepuščanje spomeniških nalog nekompetentnim izvajalcem.

Dediščina starejših, v večini kvalitetnih kiparskih del, je del slovenske kulturne identitete, ki jo zanemarjamo in jo izgubljam. Je slabšalni odnos odločevalcev v javnem prostoru do kiparstva zadnjih sto let vplival tudi na (ne)razvoj restavratorskih postopkov na javnem kiparstvu in dopuščanje stihijskih nekompetentnih posegov ob raznih »prenovah«? Ali res ni bilo, in še vedno ni, možnosti za ustrezno specializirani restavratorski oddelek za bron, po vzoru oddelka za oljno slikarstvo, za leseno plastiko in druge? Ni že skrajni čas?

red. prof. dr. Metoda Kemperl

Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta

Metoda.Kemperl@pef.uni-lj.si

Kalvarija v Šmarju pri Jelšah. Javno kiparstvo med ideologijo, identiteto, spomeniškim varstvom, muzeologijo in kulturnim turizmom

Kalvarijo v Šmarju pri Jelšah je dal postaviti župnik Matej Vrečer med letoma 1743 in 1753 ter s tem uspešno povezal starodavno romarsko župnijsko cerkev Marijinega vnebovzeta z votivno cerkvijo sv. Roka iz sredine 17. stoletja. Kalvarija je pri vernikih zelo prepričljivo vzbujala verska čustva, župniku in kraju pa med drugim prinašala tudi denar. Kapele so celostne umetnine, ki po kakovosti sodijo v sam vrh baročne notranjeavstrijske umetnosti, postavitev pa lahko označimo za najslikovitješo baročno kalvarijo daleč naokoli.

Ker so kapele že v času jožefinskih reform začele propadati, so bile tako v 19. kot v 20. stoletju večkrat obnovljene. Kljub temu so bile kiparske skupine v njih tako ogrožene, da jih je Restavratorski center leta 1984 umaknil v depo. Po večletnih prizadevanjih domačinov so bile kapele med letoma 2000 in 2016 obnovljene, kipi restavrirani, v kapele pa nameščene replike. Originalni kipi se nahajajo v za to urejenem Muzeju baroka, ki ni edinstven le pri nas, temveč tudi širše.

Na predavanju bom predstavila razlike med ideološkimi in identitetnimi okviri, v katerih je Kalvarija nastajala in se ohranjala, problematizirala muzejsko postavitev kipov, poudarila vlogo spomeniškega varstva ter prevpraševala družbene, politične in ekonomske kontekste, v katerih bi Kalvarija in muzej lahko preživela.

red. prof. dr. Matej Klemenčič

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta

matej.klemencic@ff.uni-lj.si

Robbov vodnjak v Ljubljani: od ogroženega objekta na prostem do muzejskega objekta

Za izdelavo ljubljanskega mestnega vodnjaka je kipar in arhitekt Francesco Robba pogodbo sklenil leta 1743, postavil pa ga je osem let kasneje. V drugi polovici 20. stoletja je spomenik, za katerega sta se tedaj uveljavili imeni *Vodnjak treh kranjskih rek* ali preprosto *Robbov vodnjak*, postal eden mestnih simbolov in turističnih znamenitosti. Obenem je bil zaradi položaja na prometnem stičišču mestnih ulic (Stritarjeva ulica, Ciril-Metodov trg in Mestni trg) vedno bolj fizično ogrožen. V zadnji četrtini 20. stoletja so se zato začele priprave na njegovo rešitev, ki je vključevala izdelavo kopije in selitev v notranjost ene od kulturnih ustanov (npr. Cankarjev dom, Narodna Galerija). Ko je že skoraj prišlo do realizacije teh načrtov, se jim je v Ljubljani pomemben del javnosti uprl. Sledila je dolgotrajna debata, izvedba obsežnih naravoslovnih in tehnoloških raziskav vodnjaka, postopna demontaža in po restavratorsko-konservatorskem posegu še postavitve originala v Narodni galeriji in kopije na Mestnem trgu.

V prispevku bodo obravnavani kompleksni razlogi za in proti prestavitvi vodnjaka v letih okrog 2000, razplet dogodkov nekaj let kasneje ter vprašanje muzealizacije tako velikih in ter simbolno pomembnih javnih objektov.

izr. prof. Jiří Kočica

Univerza na Primorskem, Pedagoška fakulteta

jiri.kocica@gmail.com

Pomnjenje

Predstavitev izhaja iz razumevanja spomenika kot večplastne forme, ki hkrati deluje kot materializirano pomnjenje, prostorski označevalec in nosilec simbolnega reda. Spomenik ne predstavlja le preteklosti, temveč vzpostavlja odnos med tistimi, ki so bili, nami, ki smo tukaj zdaj in tistimi, ki šele prihajajo. Predpostavlja kontinuiteto skupnosti in možnost, da se v prihodnosti nekdo s pomnikom in umetniškim delom še identificira, ga prepozna kot del identitete v prostorskem in simbolnem smislu. V sodobnem prostoru, zaznamovanem z nezaupanjem do zgodovinskih narativov in zadržanostjo do jasnih vrednostnih poudarkov, postaja vse bolj odprto vprašanje: kaj sploh ohraniti ali izpostaviti. To se kaže tudi v negotovem odnosu do ohranjanja spomenikov kot kulturne dediščine, saj njihovo varovanje zahteva prepričanje, da imajo trajnejši pomen. Problem spomenika zato ni le vprašanje njegove umestitve v prostor, temveč vprašanje, ali še obstaja sploh kakšen skupni okvir, v katerem lahko nekaj prepoznamo kot vredno trajanja in pomnjenja.

doc. dr. Miloš Kosec

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za arhitekturo

Milos.Kosec@fa.uni-lj.si

Prostorski okvir postavljanja spomenikov v samostojni Sloveniji

Prispevek bo osvetlil nekaj vidikov prostorske umestitve novih spomenikov v obdobju samostojne Slovenije. Problematika ni omejena samo na spomeniške skulpture, ampak načinja tudi vprašanje t.i. "arhitekturnega" spomenika in sodobnih intervencij v javni prostor. Na konkretnih primerih bom zagovarjal tezo, da način umestitve v prostor, odnos spomeniških celot do konteksta, in prostorsko-umetniška artikulacija družbenega in političnega diskurza po osamosvojitvi prav v spomenikih zrcali upad pomena javnega prostora. Poblagoavljenje in privatizacija urbanega prostora, asfaltiranje suburbanega prostora z avtomobilom namenjenimi površinami, predvsem pa retradicionalizacija razumevanja vloge spomenika je, skupaj vzeto, močno zožilo polje umetniške avtonomije pri umeščanju spomenikov v javni prostor. Pri teh procesih so imeli glavno vlogo javni naročniki, ki so pomen umetnosti v javnem prostoru in nalogo spomenika še posebej vedno bolj vztrajno potiskali v sfero bolj ali manj banalnih označevalcev nacionalne identitete, obenem pa z opustitvijo natečajev, razpoložljivih sredstev in javne diskusije ožali možnosti umetnikov in arhitektov za umetniško refleksijo novih (in starih) identitet. Kljub temu je mogoče v zadnjih letih zaznavati vedno bolj kritični diskurz do naloge spomenika in tudi do njegove umestitve v javni prostor.

mag. Martina Lesar Kikelj

Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Restavratorski center

martina.kikelj@zvkd.si

Konserviranje bronaste plastike na prostem v Sloveniji: stanje, izzivi in razvojne usmeritve na Restavratorskem centru

Prispevek obravnava aktualno, a še vedno premalo sistematično obravnavano področje konserviranja ter konserviranja - restavriranja bronaste plastike na prostem v Sloveniji, s poudarkom na delu Restavratorskega centra ZVKDS. Kljub temu da obravnava bronastih skulptur formalno ne sodi v osnovni okvir oddelka za kamen in štukaturo, ima Restavratorski center na tem področju dolgoletno tradicijo, ki se v zadnjem času zaradi vse večje ogroženosti te dediščine ponovno intenzivneje razvija ter v tem okviru krepi sodelovanje z domačimi in tujimi strokovnjaki.

V praksi se soočamo z naraščajočim številom poškodb, ki so posledica klimatskih sprememb kot tudi vandalizma. Soočamo se tudi z nestrokovnimi posegi, ki so pogosto pogojeni z nižjimi stroški in lahko trajno vplivajo na materialno in estetsko integriteto spomenikov. Restavratorski center pri svojem delu sledi visokim strokovnim standardom, ki pa zahtevajo čas, znanje in sredstva, zaradi česar tovrstni pristopi pogosto niso konkurenčni hitrim in cenejšim, vendar neustreznim rešitvam.

Restavratorski center si dolgoročno prizadeva za krepitev znanja, sodelovanje s tujimi strokovnjaki ter povezovanje z drugimi institucijami (med drugim v obliki organizacije simpozijev tudi z Mestno občino Ljubljana in Ministrstvom za kulturo), ob podpori SAZU, vendar brez systemske podpore težko dolgoročno razvija in uveljavlja usklajen strokovni pristop na tem področju.

Prispevek izpostavlja potrebo po vzpostavitvi nacionalnega programa za varovanje bronaste plastike na prostem, ki bi temeljil na medinstitucionalnem sodelovanju, razvoju kadrov ter postopni vzpostavitvi specializiranih strokovnih in organizacijskih pogojev za dolgoročno in kakovostno ohranjanje te pomembne zvrsti kulturne dediščine.

dr. Eva Menart

Narodni muzej Slovenije in Institut Jožef Stefan

eva.menart@nms.si

Naravoslovne raziskave kovinskih predmetov kulturne dediščine

Materialna sestava predmetov kulturne dediščine je pomembna tako z vidika konserviranja-restavriranja predmetov kot njihove opredelitve, datiranja in raziskovanja tehnologije izdelave. Podatek o sestavi in morebitni površinski obdelavi kovinskega predmeta je ključnega pomena za uspešno in varno izvedbo konservatorsko-restavratorskega posega, prav tako pa za izbiro nadaljnje zaščite površine, saj različne kovine in kovinske zlitine propadajo različno. V primeru kovinskih kipov so analize sestave lahko koristno orodje predvsem takrat, ko so podatki o nastanku kipa izgubljeni, npr. kadar o uporabljenem materialu ni dokumentacije.

V Narodnem muzeju Slovenije kovinske predmete arheološkega izvora in predmete iz mlajših zgodovinskih obdobji analiziramo z rentgensko fluorescenčno spektrometrijo (XRF). Tehnika XRF ima pomembne prednosti, predvsem možnost popolnoma ne-invazivne analize, njena hitrost in omogočanje analiz in-situ – ker je instrument XRF prenosen, lahko namreč preprosto analiziramo tudi večje predmete nepravilnih oblik. Ni pa brez pasti glede interpretacije rezultatov, saj se sestava površine, ki jo z XRF analiziramo, lahko zaradi korozijskih procesov ali namerne obdelave površine občutno razlikuje od sestave kovinskega jedra predmeta.

Za analizo kovinskih predmetov ali kipov obstaja še širok nabor drugih naravoslovnih tehnik, ki jih sicer v NMS ne izvajamo, se pa z njimi ukvarjajo strokovnjaki z drugih institucij. Z ramansko spektroskopijo ali rentgensko difrakcijo je možno analizirati korozijske produkte na površini in tako ugotoviti, če gre za aktivno ali pasivno (stabilno) korozijo, z elektrokemijskimi analizami se preučuje nagnjenost površine h koroziji in učinkovitost zaščitnih premazov, z metalografsko analizo pa sestava in mikrostruktura same kovinske zlitine.

V zadnjih letih razvijajo tudi različne nizkocenovna in/ali odprtokodna orodja za pomoč pri identifikaciji kovin v odsotnosti cenovno zahtevnejših analiznih instrumentov, zanimivi sta predvsem švicarska DiscoveryMat in MiCorr.

mag. Darja Pergovnik, konservatorska svetnica

Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, OE Ljubljana

darja.pergovnik@zvkd.si

Plečnik, spomeniki in ureditve ob njih

Opus arhitekta Jožeta Plečnika je velik in raznolik. Prepoznaven je predvsem po arhitekturnih stvaritvah, manj pa so znane ureditve v odprtem prostor, kjer so bili zasnovani vrtovi, trgi, ulice, parki, otroška igrišča, sprehajališča, nabrežja, razgledne terase in celo kompleks s poslovnimi objekti – vrt vseh svetih. Teh ureditev, kjer je vegetacija ena ključnih prvin Plečnikovega oblikovanja, je več kot petdeset, med njimi tudi nekatere novo odkrite. Vegetacijske in grajene prvine v teh ureditvah so neločljivo povezane in skupaj tvorijo identiteto posameznih zasnov, kjer so bili določeni spomeniki ohranjeni in vključeni v novo ureditev, postavljeni so bili novi spomeniki, nekateri sestavljeni iz starejših elementov, obstoječi spomeniki prenešeni na nove lokacije, nekateri pa celo preoblikovani.

Pomemben kompozicijski element ob spomenikih predstavlja vegetacija, ki je bila na podlagi ureditvenega oz. zasaditvenega načrta zasajena hkrati s postavitvijo spomenikov in zato predstavlja pomemben in neločljiv del element celote. Vegetacija je v 100 letih, odkar je bila zasajena v določenem prostoru, ponekod že popolnoma spremenila svojo razrast oz. je bila ponekod celo odstranjena. Posledično je bil spremenjen kontekst spomenikov in njihovo prostorsko dojetje.

Današnja doktrina varstva kulturne dediščine se razlikuje od tedanjih pristopov, zato nekatere zamisli danes ne bi mogle biti realizirane. Postavlja se konservatorsko vprašanje, kako obravnavati določene postavitve spomenikov in hkrati zasajeno vegetacijo. Kako ohraniti koncept postavitve spomenika, vegetacijo zaradi preraslosti odstraniti, jo nadomeščati po Plečnikovem načrtu, jo nadomestiti s primernejšo rastlinsko vrsto ali ohraniti obstoječe stanje, čeprav ni v skladu s Plečnikovo zasnovo.

Predstavljeni bodo Levstikov trg, Zoisova cesta, Prešernov in Trubarjev spomenik, herme skladateljev ob Vegovi ulici in Letno gledališče v Tivoliju.

red. prof. Matjaž Počivavšek

Univerza v Ljubljani, Akademija za likovno umetnost in oblikovanje

matjaz.pocivavsek@guest.arnes.si

***Competentia in competitio* v javnem kiparstvu**

Besedi *competentia* in *competitio* etimološko izvirata iz istega latinskega glagola *competere*, ki je sestavljena iz predpone *com* (skupaj) in glagola *petere* (stremeti, iskati, napadati ...). Prvotni pomen v latinščini se je torej nanašal na srečanje, ujemanje ali simetrijo v skupnem stremljenju, prizadevanju, napadanju pri iskanju najboljših rešitev. Z razvojem pomena se je iz ideje, da se stvari ujemajo ali prilegajo razvil pomen kompetence, to je ustreznosti ali zadostnosti, v sodobni rabi pa besedo razumemo kot zmožnost ali pristojnost za opravljanje določene naloge. Pomen besede *competitio* pa je šel svojo pot, in sicer je v pozni latinščini beseda dobila pomen rivalstva ali tekmovanja. Čeprav *competitio* etimološko pomeni skupno prizadevanje, se je pomen spremenil v tekmovalnost, torej v situacijo, v kateri več oseb hkrati stremi k istemu cilju, ki pa ga ne morejo vsi doseči.

Danes je razlika med terminoma v tem, da se *competentia* osredotoča na notranje lastnosti (biti pristojen, sposoben, ustrezen), *competitio* pa na zunanji proces merjenja moči z drugimi pri prizadevanju za isti cilj. Latinski glagol *competere* se danes udejanja kot *non petere*, torej kot nekaj, kar je v nasprotju s sodelovanjem pri doseganju odličnosti. Zlasti kiparji pogosto občutimo to ob natečajih za spomeniško javno plastiko. Naročniki natečajev bi v prvi vrsti morali vedeti, kaj želijo postaviti:

- kip, spomenik ...
- arhitekturno znamenje, obeležje ...
- dizajnerski znak.

In glede na to poklicati za ta področja najbolj kompetentne izvajalce.

izr. prof. dr. Blaž Šeme

Univerza v Ljubljani, Akademija za likovno umetnost in oblikovanje

Blaz.Seme@aluo.uni-lj.si

Od civilnih pobud do občanske znanosti: pomen družbene participacije pri ohranjanju javnih kipov

Javni kipi, predvsem na prostem, so močno ogrožen del likovne dediščine. Izpostavljeni so krajam, vandalizmu, nerednemu vzdrževanju, različnim posegom v okolje in nenehnim škodljivim naravnim dejavnikom. S propadanjem in uničevanjem izgubljajo določene vrednosti, ki imajo za posameznike in skupnosti različen pomen oziroma se v njih zrcalijo vrednote, ki so pomembne ne le strokovnjakom in raziskovalcem ampak tudi drugim družbenim skupinam. Gre za tako imenovano dediščinsko skupnost, ki po razlagi iz Farske konvencije (2005) ceni posamezne vidike kulturne dediščine in jo želi z javnim delovanjem ohranjati in prenašati prihodnjim rodovom. Tako tudi (ali pa še posebej) javni kipi niso izključno v domeni strokovnjakov ali javnih ustanov, temveč pripadajo vsem ljudem in ima vsak posameznik pravico do udeležbe pri njihovem ohranjanju in interpretaciji. Za dolgoročno, trajnostno ohranjanje javnih umetnin je še prav posebej pomembno aktivno sodelovanje lokalnih skupnosti, pri čemer se krepi njihova lokalna kulturna identiteta in povezanost.

Namen prispevka je na splošno in s primeri predstaviti različne pomene in oblike družbene participacije, od bolj ali manj samoniklih gibanj, ki se pogosto v obliki civilnih pobud zavzemajo za ohranitev posameznih javnih kipov, do gibanj za ohranjanje in popularizacijo skupine kiparskih del določenega območja dediščine, kot so na primer forme vive, lapidariji, arheološki parki ter kiparski spomeniki določenih zgodovinskih obdobj ali iz določenih materialov (npr. bronasti kipi). Občanska znanost ima pri ohranjanju in oživljanju javnih kipov lahko velik pomen in potencial. Med možnostmi vključevanja širše javnosti v obliki občanske znanosti je spremljanje in beleženje stanja kipov s fotografijo in videom ter fotogrametrično obdelavo kot eno izmed dostopnejših tehnik 3D dokumentacije. Te podatke je mogoče uporabiti za ustvarjanje digitalnih arhivov, ki služijo kot podlaga za raziskave, konserviranje-restavriranje ali za ustvarjanje kopij v primeru poškodb, uničenj ali kraj originalov. Druga pomembna možnost občanske znanosti je zbiranje zgodovinskih podatkov in zgodb, povezanih s kipi, kar prispeva k njihovi boljši interpretaciji in vrednotenju.

mag. Nina Žbona

Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Restavratorski center

nina.zbona@zvkd.si

Javno kiparstvo: konservatorsko-restavratorski izzivi med teorijo in prakso

Prispevek prek izbranih primerov slovenske kiparske dediščine obravnava ključne izzive in sodobne pristope k ohranjanju javne plastike. V zadnjih desetletjih je konservatorsko-restavratorska stroka doživela izrazit napredek z razvojem dediščinske znanosti kot interdisciplinarnega področja. Ta danes omogoča uporabo natančnih, nedestruktivnih metod za preučevanje materialov, tehnologij nastanka in procesov propadanja, kar predstavlja temelj za metodološko utemeljene posege, ki spoštujejo materialno in zgodovinsko integriteto umetnin, hkrati pa upoštevajo varstvo okolja in zdravje izvajalcev.

Vendar se ta napredek v sami praksi – torej pri neposrednem udejanjanju našega temeljnega poslanstva ohranjanja – kaže v manjši meri. Medtem ko se strokovna načela dosledno upoštevajo v fazah načrtovanja, raziskav in podajanja mnenj, pri sami izvedbi pogosto prihaja do sistemskih odstopanj. Celovito ohranjanje materialnih, estetskih in zgodovinskih značilnosti zahteva poglobljeno znanje ter znatne časovne vložke, saj gre za dolgotrajne in kompleksne postopke. Posledično so sodobni minimalni pristopi pogosto marginalizirani v korist hitrejših, agresivnejših in predvsem za naročnike cenovno ugodnejših metod, kar predstavlja resen strokovni in etični izziv za prihodnost javnih skulptur.

Posebej ranljiva so dela, ki bogatijo javni prostor, saj so njihovi materiali neposredno izpostavljeni agresivnim dejavnikom okolja, zaradi česar propadajo bistveno hitreje kot muzejsko gradivo. Kljub temu, da gre za pomembna umetniška dela, se njihova obravnava v praksi bistveno razlikuje glede na to, ali so hranjena v zaprtih prostorih kot so muzeji in galerije ali bogatijo javni prostor. Sistematični monitoring in redno vzdrževanje sta ključna elementa sodobnega restavratorstva, vendar do pobud za obravnavo tovrstnih spomenikov prepogosto pride šele v fazi kritičnih poškodb ali v sklopu večjih prenov.

Javno kiparstvo si v okviru stroke zasluži specifično obravnavo na vseh ravneh – od načrtovanja do izvedbe in dolgoročnega vzdrževanja. S strokovnim ravnanjem ne ohranjamo le materialne substance umetnin, temveč izkazujemo tudi dolžno spoštovanje do prednikov, ki so te spomenike ustvarili, postavili in s tem zaznamovali naš kulturni prostor.